

Turnul bisericii „Sfântul Spiridon”, un monument între două lumi

Sorin Iftimi

Peisajul urban al capitalei Moldovei – Iași – a avut, de-a lungul secolelor, un aspect mai puțin oriental decât acela al Bucureștilor. Puținele clădiri făcute după modele orientale sunt amintite ca niște excepții. Se consemna că ele erau zidite „pe forme de Țarigrad”, adică după moda existentă în capitala Imperiului Otoman. Aceasta nu înseamnă că Iașul avea un aspect de oraș occidental. O anumită arhitectură „vernaculară” (deci de sorginte locală), izvorâtă mai mult din spiritul practic, minimalist, decât din influența unor curente artistice, a predominat până în epoca modernă. Doar în domeniul arhitecturii ecclesiastice s-a manifestat, în veacul XVIII, așa numitul „baroc constantinopolitan”, ilustrat prin o serie de biserici („Sfinții Teodori”, Curelari, Talpalari, „Sf. Gheorghe”, „Sf. Atanasie și Chiril” ș.a.). Lor li se adaugă cișmelele de la mănăstirile Golia și „Sf. Spiridon”, a căror forme și decorațiuni amintesc de construcțiile similare de pe ulițele Istanbulului sau din alte orașe aflate între hotarele stăpânirii osmane. Problema existenței unei arhitecturi tipic fanariote în Țările Române a făcut obiectul unui studiu special, în care referirile sunt făcute mai ales la monumentele din Muntenia¹.

Neoclasicismul a apărut în arhitectura din Moldova în ultimul sfert al secolului XVIII. Atunci a avut loc o „veritabilă revoluție arhitectonică”, în sensul occidentalizării edificiilor². Au apărut la Iași arhitecți și meșteri

¹Victor Stancu, *L'architecture dans les pays roumanis a l'époque phanariote et les monuments représentatifs les plus importants de cette époque*, în *Symposium. L'époque phanariote. A la mémoire de Cléobule Tsourkas*, 21-25 octombrie 1970, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974, pp. 265-294; vezi și Maria Ana Muzicescu, *Y-a-t-il un art „phanariote” dans les pays roumains? Quelques considérations préliminaires*, în *Symposium. L'époque phanariote. A la mémoire de Cléobule Tsourkas*, pp. 255-263.

²Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iași vechilor zidiri*, I (până la 1821), ediția II, revăzută și adăugită, Iași, 2007, p. 312 și urm. Cronologia bisericii, dată de anii înscrși pe pisania aflată pe frontoanele lăcașului: „La 1704, 1758 și 1857 s-a zidit din nou, în locul alteia mai vechi mănăstiri, iar acum, în zilele prea înălțatului domn Mihail Grigorie Sturdza s-au întocmit cu turn și cu frontoane, sub Epitropia boierilor Alecu Strudza vistier, spătarul Iacovachi Veisa și vornicul Grigore Crupenschi. Leat 1847” (N.A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, Iași, 1913, pp. 225).

din țările apusene care au adus cu ei modele tipice pentru gustul și confortul epocii moderne. Specific este faptul că, în cazul multor edificii, influența clasicismului a venit pe filieră rusească, având în vedere repetatele perioade de instituire a administrației rusești, cu prilejul diverselor campanii antiotomane.

Multe din clădirile vechi nu s-au conservat sub aspectul lor original, ci au plătit tribut modelor, suferind în timp diverse modificări. Forma ferestrelor și acoperișurilor, decorațiunile fațadelor au fost cele mai sensibile la astfel de transformări. Adesea, sub o tencuială modernă, se ascund însă zidurile unor clădiri vechi, ce conservă încă structura inițială a edificiilor, stând mărturie în privința împărțirii spațiului casnic (legat de vechile funcțiuni), precum și asupra unui mod de viață astăzi dispărut. Există monumente arhitectonice marcate de două, trei (sau mai multe) asemenea epoci distincte. De aici și dilema între o restaurare „arhitecturală”, menită să redea aspectul original al monumentelor (puritatea stilistică), sau o restaurare „istorică”, dispusă să accepte aspectele hibride ale unei clădiri, dacă acestea constituiau etape din evoluția monumentului. Studiarea devenirii unor astfel de edificii, diferențierea elementelor valoroase din punct de vedere artistic, dobândite în timp, de adaosurile parazitare (care trebuie înlăturate), reprezintă o provocare incitantă pentru orice istoric.

Semnificativ, sub aspectul celor expuse mai sus, este ansamblul arhitectonic al Mănăstirii „Sf. Spiridon” din Iași. Biserica acestui așezământ a fost zidită pe la 1752³, având drept ctitori pe Ștefan Bosie, Vasile Ruset⁴ și Anastasie lipscanul. Acesta din urmă, cunoscut până acum doar cu prenumele, poate fi identificat cu Anastasie Popahristu

³Prima atestare a hramului „Sf. Spiridon” în Iași este 20 aprilie 1723: un anume Vasile din Iași vinde lui Mihai bucătar, o casă în Iași, din deal de Sf. Spiridon, cu 13 lei (Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, III, p. 547, nr. 629. Îscălește „Eu, Vasile bucătar la Sfeti Spiridon”). Acest document unic, mai vechi cu trei decenii față de momentul cunoscut al fundării mănăstirii, a ridicat semne de întrebare asupra vechimii reale a așezământului. Ca soluție a dilemei a fost formulată ipoteza potrivit căreia un paraclis cu hramul Sf. Spiridon ar fi putut exista, pe același amplasament, în casele Carp, sau alte case boierești ce existaseră anterior pe același loc. Vezi și Valerian Brânzei, *Precizare în legătură cu data zidirii bisericii Sf. Spiridon din Iași*, în MMS, 1958, XXXIV, 7-8, p. 661-662.

⁴Vasile Ruset a fost un mare filantrop, el fiind amintit drept ctitor, în afară de „Sf. Spi-ridon”, la bisericile „40 de Mucenici” și „Metohul Maicilor” din Iași, precum și la schitul Doljești de lângă Roman (unde se află și mormântul său).

Celehur⁵. Un document de la Biblioteca Academiei Române, achiziționat de la anticarul Kupermann din Iași, păstrează însă amintirea unui alt ctitor însemnat, despre care nu s-a vorbit până acum. Este vorba despre șetrarul Vasile Cozma, prezumtivul tată al șetrarului Toma Cozma (ctitorul bisericii cu același nume din Iași). Între anii 1752 și 1756, Vasile Cozma a donat pentru construirea bisericii „Sf. Spiridon” peste 10 000 de lei (bani lichizi), o sumă foarte însemnată la acea vreme⁶. Prin comparație, jitnicerul Ștefan Bosie, considerat adesea ca fiind principalul inițiator, este amintit, în același interval temporal, cu donații echivalente la 3595 lei, iar contribuția lui Anastasie lipscanul era evaluată la 9 913 lei. Breasla neguțătorilor, cea care se va îngriji mai târziu de biserică, contribuise doar cu suma de 480 lei.

În anii următori, s-a asociat la această ctitorie și Domnia, prin inițiativele lui Constantin Racoviță vodă⁷. Forma inițială a monumentului nu ne este cunoscută. Fiind zidită înainte de ultimul sfert al veacului XVIII, biserica inițială „Sf. Spiridon” trebuie să fi urmat modelele mai vechi (eventual cu influențe ale „barocului oriental”). Marele cutremur din 14 octombrie 1802 a afectat serios lăcașul, care a fost demantelat și reconstruit după 1804⁸. Cu acest prilej biserica a devenit un monument de stil neoclasic, sub influența arhitecturii ruse. Este considerată chiar un

⁵Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, V, Iași, 2001, p. 489, nr. 752. Anastasie lipscanul a devenit ctitor la „Sf. Spiridon” dăruind majoritatea odoarelor de argint cu care trebuia înzestrată biserica.

⁶A[lexandru] L[apedatu], *Cât a costat zidirea bisericii Sf. Spiridon din Iași?*, în BCMI, V, 1912, p. 95. Spre comparație, casele de rând aflate pe terenul viitoarei mănăstiri erau echivalente la sume între 45 și 60 lei, iar cele mai mari, „boierești”, la 200-250 lei.

⁷Constantin Cehan-Racoviță vodă (1749-1753; 1756-1657). Letopisețul lui Ioan Canta consemnează faptul că „în zilele acestui domn au început a zidi mănăstirea Sfântului Spiridon în orașul Iași”. N.A. Bogdan consideră că sfințirea bisericii, după finalizarea ei, a fost în 1758, anul din inscripție.

⁸*Biserica „Sfântului Spiridon” din Iași*, în vol. *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, coord. Vasile Drăguț și Corina Nicolescu, Iași, 1974, p. 341; N.A. Bogdan, *Orașul Iași*, 1997, p. 225-227; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, p. 285-388 (biserica), p. 290-291 (cișmelele). „Din cauza cutremurului din 14 octombrie 1802, biserica Sf. Spiridon era crăpată, iar după doi ani se vătămase așa de mult, încât începuse să se dărâme. Epitropii Gh. Cantacuzino, Mihai Sturdza, Gheorghe Sturdza au dispus dărâmarea bisericii din temelii, rezidind o nouă mănăstire, pe care au sfințit-o în 1805, cheltuind numai cu praznicul 331 lei (V. Râșcanu, V. Năstase, S. Bârsan, G. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași. În cadrul evolutiv al fostelor așezăminte Sf. Spiridon*, I, București, 1959, p. 93. Vezi și BAR, Manuscrise, nr. 294).

etalon al acestui stil pentru Moldova⁹. Pictura catapetesmei, aparținând pictorului Eustatie Altini, era și ea în ton cu arhitectura edificiului, fiind executată în stil neoclasic, o noutate a acelor ani¹⁰. El este cunoscut ca fiind cel dintâi pictor neoclasic din Moldova.

Nu se știe exact de ce a fost ales hramul „Sf. Spiridon” pentru noul așezământ. Probabil că s-a avut în vedere chiar de la început amenajarea unei „bolnițe” în incinta mănăstirii și punerea veniturilor acesteia în slujba vindecării bolnavilor. La data construirii așezământului însă erau disponibile la Iași toate celelalte hramuri de sfinți vindecători: Haralambie, Pantelimon, Cozma, Damian ș.a. O lucrare recentă pune acest fapt pe seama tipăririi *Canonului Sf. Spiridon*, la 1750, în tipografia din Iași a lui Duca Sotiriovici, cu cheltuiala marelui vornic Constantin Razu: „Influența acestei cărți asupra contemporanilor lui Duca va fi atât de mare, încât Ștefan Bosie, logofăt de Vistierie, a cumpărat un loc din Iași, «ca să facă o sfântă rugă pomenire Sfântului Spiridon», adică să înalțe o biserică cu acest hram”¹¹.

Radu Ciuceanu observa că Sf. Spiridon pare să fi fost patronul spiritual al familiei domnitoare Ghica, existând, în ambele Principate, vreo șase ctitorii cu acest hram destul de puțin frecvent (la Comănești, Onești, Iași, Lețcani, București și Roșiorii de Vede)¹². „Sf. Spiridon Nou” din București este chiar o necropolă de familie, având o galerie de portrete ale Ghiculeștilor.

*

Turnurile au constituit, din toate timpurile, unul din capitoarele cele mai spectaculoase ale Arhitecturii. Orașul Iași a avut turnurile sale, care i-au marcat spiritualitatea și discursul despre propria identitate. Vechile

⁹Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, pp. 385-388. Pe o icoană a Sf. Spiridon, din zestrea bisericii, se poate citi anul „1704”. Această mențiune a devenit un nou prilej istorici de a pune în discuție asupra momentului fundării bisericii cu hramul arătat. Ipoteza vechimii se baza pe presupunerea că icoana a fost pictată special pentru a fi dăruită noii biserici. Acesta este doar un indiciu, care și-a dovedit uneori utilitatea. Nu este exclusă însă posibilitatea ca o biserică să primească în dar o icoană mai veche decât propria sa existență.

¹⁰Vezi Remus Niculescu, *Eustatie Altini*, în SCIA, I, 1965, artă plastică, p. 31-32 și 45-48.

¹¹Elena Melinte, *Duca Sotiriovici, tipograful de la Thassos – primul editor particular din Țările Române*, în CI, Iași, XVI, 1997, p. 152.

¹²Radu Ciuceanu, *Autocrație și naționalism. Destinul unei dinastii*, București, 2001, p. 212, 217, 237, 242, 244.

turnuri, cu patina lor nobilă de istorie, au contribuit din plin la atmosfera romantică a urbei. Cât de impresionante trebuie să fi părut turnurile masive din piatră, într-un oraș în care casele erau mai mult din lut și lemn, unde doar câteva zeci de mici „palate”, cu un singur etaj, ilustrau ambițiile nobleței locale în materie de arhitectură! Incendiile periodice schimbau adesea fața orașului, făcându-l să arate când mai aproape de Orient, când mai aproape de Occident. Doar turnurile din piatră reușeau, uneori, să rămână în afara modelor de tot felul.

Spre deosebire de Biserica „Sf. Spiridon”, în care regăsim un singur stil, cel clasicist, marcând o singură vârstă a monumentului (chiar dacă este o vorba despre o reconstrucție), turnul-clopotniță al bisericii păstrează urmele trecerii sale prin mai multe epoci istorice¹³. Acest turn a cunoscut în existența sa mai multe stadii, cunoscând refaceri la 1786, 1807, 1843 și 1862. Nu s-au păstrat imagini sau descrieri privitoare la aspectul clopotniței de dinainte de 1807. O analiză a construcției existente astăzi evidențiază faptul că partea inferioară a turnului datează din această primă epocă. Înfățișarea avută între anii 1808 și 1862 este cunoscută dintr-o gravură datorată lui J. Rey (1845)¹⁴ [Fig. 1]. Deasupra părții vechi, de factură mai greoaie, folosită ca un fel de soclu, s-a refăcut camera clopotelor, construcție zveltă și elegantă, după moda clasicismului rusesc. Volutele masive ce sprijină colțurile părții superioare a construcției (ca un fel de contraforți) sunt însă elemente ale stilului baroc. Ele rezonează cu volutele capitulurilor ionice care împodobesc pseudo-pilaștrii din colțurile camerei clopotelor. Poate fi remarcată, deci, o ruptură stilistică între partea superioară și cea inferioară a turnului-clopotniță.

*

Arcul bolții de la intrare este decorat cu bolțari împodobiți cu rozete geometrice și vegetale. Acest tip de decor este mai vechi decât epoca în care se știe că a fost construit turnul (1786). El apare la începutul veacului XVII, mai întâi la mănăstirea Dragomirna. În Iași mai poate fi văzut la turnurile mănăstirilor Golia și Cetățuia. Bolțarii cu rozete ar indica un turn zidit în veacul XVII, sau un gust arhaizant, acel

¹³G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 438 (secțiune transversală a turnului și patru planuri ale etajelor), Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 450 (schiță de ansamblu, turnul cu cele două cișmele).

¹⁴DJANI, *Stampe și fotografii*, nr. 1142, copie (stampa lui J. Ray, cu o parte din Ulița Hagioaiei, în albumele Gh. Băileanu). Alte ilustrații privitoare la Sf. Spiridon, la nr. 1141-1145.

conservatorism marcant sesizat la arhitectura turnurilor (clădirilor fortificate). Secțiunea pătrată (și nu dreptunghiulară), cu laturi de 10X10 m, încadrează și ea monumentul în seria vechilor turnuri medievale. Contraforții proeminenți, micile ferestre, sub formă de guri de tragere, care subliniază aspectul de fortificație a construcției, sunt și ele semne de vechime [Fig. 2].

Probabil că aceste elemente au fost avute în vedere și de Comisiunea Monumentelor Istorice de la București, care recomanda, prin arhitectul Ștefan Balș, cu prilejul restaurării din 1936¹⁵, decaparea părții inferioare a turnului, pentru a pune în evidență vechea zidărie de piatră a turnului original: „Toate părțile turnului, construite din piatră de talie, și anume arcurile bolților de la intrare, picioarele lor, cadrele ferestrelor, cornișele, pilaștri fațadei și contraforții cu copertinele, se vor curăți cu îngrijire de tencuiala lor, băgându-se de seamă să nu se strice cu dalta sau ciocanul și se vor lăsa netencuite, rostuindu-se cu mortar de var gras amestecat cu ciment”¹⁶.

Decaparea tencuiei de pe fațadele turnului dezvăluie, de regulă, surprize mai mari sau mai mici. Inginerul Kissler, șeful serviciului tehnic al Epitropiei „Sf. Spiridon”, arăta într-un memoriu că, în realitate, „clopotnița este construită din cărămidă, iar portalul parterului este din piatră nisipoasă, în forma în care a ieșit din carieră, necioplită și de mărimi diverse. Calitatea pietrei este aceea a carierei din împrejurimile Iașilor” (adică foarte slabă și nepotrivită pentru fațade). Construcția aceasta din piatră brută ar fi avut un aspect cu totul inestetic. El arată că înfățișarea inițială a turnului nu era a unor ziduri cu piatră aparentă, fasonată, ci a unei clădiri tencuite (chiar dacă în Iași existau, la acea vreme, cioplitori în piatră pricepuți). A modifica acest fapt cu ocazia lucrărilor de restaurare, înseamnă a falsifica monumentul¹⁷. Inginerul Kissler menționează și faptul

¹⁵Executantul lucrărilor de renovare a turnului-clopotniță a fost firma arhitecților ieșeni Stan&Klepper (cu sediul pe str. Lăpușneanu); DJANI, Epitropia Generală a Casei Spitalelor „Sf. Spiridon”, dos. 1004, f. 42, 49, 56.

¹⁶DJANI, Epitropia Generală a Spitalelor „Sf. Spiridon”, dos. 1004, f. 51 (22 septembrie 1936). În arhiva Comisiunii se păstrează și un deviz al lucrărilor de restaurare, din 1936, a turnului clopotniță de la „Sf. Spiridon” (semnalare în RIM, LXVIII, 1999, nr. 1-2, *Inventarul Arhivei Comisiunii Monumentelor Istorice (1892-1948)*, p. 106, nr. 2008).

¹⁷DJANI, Epitropia Generală a Casei Spitalelor „Sf. Spiridon”, dos. 1004, f. 53-53 (6 octombrie 1936). Kissler denunța rețeta unică a Comisiunii Monumentelor, de a „jupui tencuielele de pe toate clădirile importante din vremea aceea, declarate astăzi monumente istorice”. Tencuite au fost și acele monumente „pe care astăzi Comisiunea

că turnul-clopotniță avea și elemente de piatră sculptată (medalioanele și inscripțiile de pe ambele laturi ale portalului, ornamentele coloanelor de la partea superioară a turnului), dar care nu au fost niciodată acoperite cu tencuială, spre a fi descoperite cu ocazia restaurării. Așadar, tencuiala părții inferioare a turnului nu ascunde un turn „medieval”, din piatră fățuită după modelul celor care se zideau pe la 1600, ci o construcție din piatră nefasonată, destinată de la început pentru a fi tencuită.

*

Datarea actuală a turnului – unanim acceptată, deocamdată – se bazează pe anul aflat sub stema lui Alexandru Mavrocordat Firaris: 1786. Aceasta a fost și data aniversărilor de până acum. Credem însă că acest reper cronologic poate fi reevaluat, existând suficiente indicii pentru a considera că turnul este mai vechi decât se crede îndeobște.

Despre multe construcții de zid se spune, prin tradiție, că au fost înălțate pe locul unui edificiu similar din lemn. În cazul de față, afirmația se bazează pe o ilustrație, datată la 1755¹⁸ [Fig. 3]. Nu se poate admite că, până la 1786, Mănăstirea „Sf. Spiridon” avea un turn de lemn¹⁹. Se consideră că zidul de incintă al mănăstirii a fost construit de Constantin vodă Racoviță (după 1757)²⁰. Nu întâmplător, la 1770 rușii au ales acest

Monumentelor Istorice le dezbracă de tencuiala lor, schimbându-le cu totul aspectul pe care l-au avut în momentul de origine” (...) „Așa cum se procedează, are aerul că Comisiunea Monumentelor Istorice a luat dispozițiunea inexplicabilă de a dezbrăca toate monumentele istorice de tencuiala lor și de a crea un singur tip – *sui generis* – pentru monumentele istorice din România”. Poziția inginerului Kissler a fost deosebit de fermă în privința păstrării formei existente a monumentului, fără intervenții hazardate, arătându-se dispus chiar să sisteze cu totul lucrările de renovare.

¹⁸S-a susținut că „vechiul turn de lemn de la intrare s-a transformat în 1786” în turn de zid, ceea ce nu poate să corespundă realității (*Istoricul Spitalului Orășenesc*, p. 84-85).

¹⁹DJANI, Stampe și fotografii, nr. 1234/28 (mapele Gh. Băileanu). Pentru turnul de lemn al *paraclisului* spitalului („bolnițelor”) de la Sf. Spiridon, vezi C. Bobulescu, *O viață trăită. Viața de paraclise*, București, 1931, p. 130-136.

²⁰N. Stoicescu, p. 521, nr. 168. La 1 ianuarie 1757, Constantin Racoviță Vodă dăruia venituri pentru a construirea clădirilor necesare și „zid împrejurul mănăstirii, până se vor isprăvi”. Pentru a explica neconcordanțele cronologice între anii de construcție a diverselor componente din ansamblul Sfântului Spiridon, s-a afirmat că „zidul început la 1761, care încingea mănăstirea de jur împrejur, se completează în 1786, cuvintele „leat 1786” putându-se citi sub stema domnească de pe turn” (*Istoricul spitalului orășenesc*, pp. 84-85). Nu știm de unde au luat autorii anul 1761, care implică realizarea zidurilor de incintă ale mănăstirii în timpul domniei lui Ioan Teodor Callimachi, sau a fiului său, Grigore Callimachi, deși se știe că acest obiectiv și-l propusese Constantin Vodă Racoviță, la 1755.

punct fortificat pentru încartiruire și nu incinta altei mănăstiri din Iași²¹. Un alt argument este reprezentat de faptul că cele două elegante cișmele, ce încadrează turnul actual, au fost construite, potrivit inscripțiilor, la 1765, cu douăzeci de ani înaintea inscripției de pe stema aflată astăzi pe turn. Nu putem accepta ideea că aceste cișmele cu decorațiuni luxuriante, lucrate în piatră, au flancat inițial o clopotniță de lemn. Examinând cu atenție stampa invocată, constatăm că jumătatea inferioară a turnului (cuprinzând și primul etaj, cu două rânduri de metereze), terminată la bază cu o dublă cornișă, era din zidărie, chiar și în gravura invocată mai sus. Doar nivelul camerei clopotelor pare a fi din scânduri dispuse vertical. Nu este foarte clar dacă partea superioară a turnului a fost înlocuită cu un etaj mai ușor, construit din lemn (eventual în urma cutremurului din 1802), sau dacă scândurile îmbracă doar un etaj făcut din zidărie²². Oricum, datarea ilustrației amintite, în 1755, făcută de Gh. Băileanu, nu este potrivită, deoarece partea de zidărie a turnului include și camera de la etaj, construită de Alexandru Mavrocordat la 1786.

*

Specificul acestui turn constă în cele două cișmele gemene, situate de o parte și de alta²³. Corpul lor este dat chiar de vechile rezervoare în care se aduna apa adusă pe olane, din vârful Copoului, din izvoarele ce se află astăzi în incinta Grădinii Botanice. Aceste podoabe ale Iașilor au fost construite la 1765, în timpul domniei lui Grigore III Ghica, ale cărui oseminte se află sub piatra sa de mormânt din biserică. Cișmele sunt reprezentative pentru formele și decorația lor barocă, de origine orientală mediteraneană [Fig. 4]. Fenomenul ca atare, un baroc ortodox venit pe filieră otomană (balcanică), deși a fost enunțat demult de G. Balș, merită studiat mai îndeaproape, dar acest obiectiv depășește cadrul cercetării de față.

²¹Este posibil ca, în alegerea Mănăstirii „Sf. Spiridon” pentru încartiruire, să fi contat nu doar soliditatea zidurilor, ci și statutul juridic al așezământului, diferit de cel al mănăstirilor în-chinate la Locurile Sfinte. În 1763 patriarhul Samoil de Constantinopol a dat un decret prin care ridică Mănăstirea „Sf. Spiridon” din Iași la rangul de „stavropighie” (adică mănăstire aflată sub directa ascultare a patriarhului).

²²În general, pereții de lemn cu rol structural sunt construiți din bârne așezate orizontal. Numeroase biserici din lemn construite prin această tehnică au fost mai târziu căptușite cu scânduri mai subțiri, dispuse vertical (precum în imaginea turnului de la „Sf. Spiridon”).

²³*Istoricul Spitalului Orășenesc*, p. 52.

Çișmelele sunt construite din piatră, sub forma unor portaluri oarbe. „Gura prin care țâșnește apa, prinsă într-un panou trilobat, compus din ciubuce decorative fasonate sub formă de vrejuri și flori, încadrate de pilaștrii care susțin un coronament încheiat cu un fronton realizat din ornamente în formă de vrejuri dispuse în curbe și contracurbe. Motivul acesta central este încadrat, la rându-i, într-un panou de aceeași formă și compus cu același fel de ornamente ca și frontonul” [Fig. 5]²⁴.

Nu avem date asupra meșterilor care au realizat sculptura decorativă a çișmelelor. Deși în capitala Moldovei sunt atestați mai mulți cioplitori în piatră²⁵, a căror activitate trebuie să fi lăsat urme pe monumentele orașului, calitatea deosebită a sculpturii ce decorează çișmelele indică activitatea unor sculptori străini. Este posibil ca decorațiunile sculptate ale çișmelelor să fi fost lucrate la Constantinopol, fiind transportate apoi la Iași, în stare finită. Din documente știm că s-a procedat astfel în cazul mai multor pietre de mormânt, a căror execuție tehnică este remarcabilă.

Çișmelele, marcate cu stema domnului Grigore al III-lea Ghica, poartă inscripții în trei limbi: română (cu scriere chirilică), greacă și osmană. Una dintre ele, prezentă în două variante, română și greacă, are următorul conținut:

*„Io Gr. A. Ghica Vv.
Fântâna lui Siloam, scaldătoare lui Solomon,
Pârăile făcătorului de minuni Spiridon
Izvorăsc sănătate într-a bolnavilor lăcaș
Desfătare, viață tuturor în Iaș.
A triilea Grigorie Alecsandru Ghica dăruiește
Și cătră toți de obște darul de înmulțește.*

²⁴Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, II, București, 1965, p. 226-228.

²⁵Între cheltuielile pe anul 1793, pe când erau epitropi Iordache Ghica și Lascarache Ruset, este trecută și suma de 206 lei, cheltuită pentru a se face „parmaclăcurile de la çișme”. O însemnare de pe o *Psaltire* în limba greacă a consemnat: „Să se știe când am fost eu, Ion, și Vasile Crâșmaru la hindichiu, când au făcut haznaua la Sf. Spiridon și am săpat, în domnia întâia a lui Alexandru (?) Voievod, la leat 7273 (1765) iunie 5, dni, ziua Vinerea”. Anul arătat, 1765, corespunde primei domnii moldovenești a lui Grigore Alexandru Ghica. Cei doi nu erau sculptori în piatră, ci credem că au participat la săparea șanțului pentru olandele pe care a fost adusă apa de la Copou până la Sf. Spiridon (N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Universitară Iași*, II, p. 104, nr. 153; însemnarea se păstrează pe o *Psaltirie a lui David*, în limba greacă, tipărită la 1744, însemnare de la p. 3).

*Însetaților, vedeți să dobândiți viața apelor!
Întru al doilea an al domniei sale,
Letu 1765 ”.*

Cele două cartușe ovale cuprind, înscrise tot cu litere aurii, următoarele inscripții în limba osmană²⁶:

În stânga, „*Sub domnia lui Ghica bey, fiu al lui Alexandru binefăcător, care a stăpânit cu dreptate, a izvorât în Moldova această apă ce curge limpede și curată*”, iar în dreapta, „*Acei cărora le este sete se mulțumesc văzând această cișmea cu două țevi, din care curge apa ca și din cei doi ochi ai unui iubit și vor pomeni că Grigore bey a făcut fericit orașul Iași aducându-i această apă dulce ca mierea, 1765 ”.*

S-a arătat că „unui model tipic baroc îi aparține lespedeza funerară a lui Grigore Ghica (1777). Aproape întreaga suprafață a lucrării este înfrumusețată de un cadru compus din *rocaille*-uri juxtapuse, articulate cu frunze de acant, ce se înmănunchează într-un scut decorativ, în care a fost incizată inscripția de comemorare. În partea superioară, aceleași motive dispuse în forma literei „S”, împreună cu plastice vrejuri vegetale, alcătuiesc un cadru decorativ plin de exuberanță pentru stema de alianță a Moldovei și a Țării Românești, încadrate de o sabie și un sceptru”²⁷. Inscripția, prudentă, redactată în limba greacă, amintește doar de „moartea prematură” a lui Grigore III Ghica, fără a oferi detalii. Prezența ramurilor de palmier („finic”) în decorația pietrei de mormânt dezvăluie însă moartea sa de martir, fiind executat de „păgâni” pentru atitudinea curajoasă în chestiunea cedării Bucovinei către austrieci. Finicul a fost folosit în iconografia creștină ca un simbol al martirajului.

*

Clopotnița de deasupra porții avea inițial un acoperiș de mai mici dimensiuni, în vârful căruia se găsea un glob, având deasupra lui o semilună²⁸. S-a considerat că însemnul otoman servea drept scut împotriva armatelor tur-cești, care de nenumărate ori au jefuit orașul. Acoperișul fiind partea cea mai dinamică a unei clădiri, a cunoscut mai multe

²⁶Th. Burada, *Inscripțiile arabe de la biserica Sf. Spiridon*, în „Arhiva. Revista Societății Științifice și Literare”, Iași, 1904; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, București, 1908, p. 155-156 (cișmelele), pp. 156-161 (biserica).

²⁷N. Sabău, *Sculptura barocă în România (secolele XVII-XVIII)*, București, 1992, p. 223-224. La p. 225 este descrisă și fântâna de la mănăstirea Golia (1766), arătându-se că schema compozițională a decorațiunii este aproape identică cu cea de la „Sf. Spiridon”.

²⁸DJANI, *Stampe și fotografii*, nr. 1234/28.

modificări. Clopotnița bisericii a fost reclădită în 1807, când semiluna din vârf a fost înlocuită cu ochiul într-un triunghi²⁹ („Ochiul Divin”³⁰, „atoatevăzător”).

În 1862 a fost modificată forma cupolei. S-a spus că noua formă a fost inspirată de aceea a culionului (pălăriei de papură) purtat de Sf. Spiridon, patronul spiritual al lăcașului, în majoritatea reprezentărilor sale din icoane. Din punct de vedere estetic, noua formă reprezintă o scădere, cupola căpătând un aspect mai greoi decât în epoca anterioară. Din gravurile mai vechi știm că turnul avea un acoperiș mai ușor și mai elegant, specific arhitecturii neolasice. Justificarea oferită pentru această calotă masivă a fost una simbolică: ea ar reproduce forma culionului purtat de Sf. Spiridon. Culionul de papură împletită individualizează, în iconografie, pe Sf. Spiridon. Dar care este explicația unui acoperământ de cap atât de puțin obișnuit? Credem că este una etimologică: se știe că, în limba greacă, „Spiridon” însemna tocmai „coșuleț împletit din nuiete”. Se vede că pictorii de icoane, plecând de la această semnificație, au creat culionul împletit, care se aseamănă cu un coșuleț. El este o convenție grafică, ce nu are legătură cu hagiografia sfântului Spiridon.

Regulamentul Orașului Iași din 1830 (inclus în *Regulamentul Organic*), la art. 51, recomanda ca „pe turnurile bisericilor mai înalte din fiecare cvartal să se monteze câte un ceasornic pentru cunoașterea orelor”³¹. Astfel, în turnul clopotniță de la „Sf. Spiridon” a fost montat un orologiu parizian. La 30 decembrie 1840 Comitetul Epitropiei cerea „așezarea unui clopot la poarta ogrăzii”, urmând a se plăti cinci galbeni pentru această manoperă³². Epitropia avea în serviciul său doi ceasornicari (1835-1837), frații Franț și Iohann Horlogher („orologari”?). Știm că cel dintâi avea o leafă de 16 lei pe lună³³.

*

În monografia dedicată orașului Iași, N.A. Bogdan a publicat o pisanie cu stema Moldovei, cu explicația: „Marmură cu inscripția pusă de Grigore Ghica vodă la cișmeaua de la poarta Mănăstirii „Sf. Spiridon”,

²⁹*Istoricul Spitalului Orășenesc*, p. 93.

³⁰În *Socoteala banilor ce s-au cheltuit cu facerea și zidirea Clopotniței la mănăstirea Frumoasa, în anul 7328 (1819-1820)*, spre final, se arată că a costat 1000 de lei „Ochiul ci esti în vârful Clopotniței, făcut pe tablă de alamă și cu razii și poleit cu 30 galbeni” (arh. Martin Koubelka), în *IN, III, 1923*, p. 135.

³¹*Ibidem*, p. 234.

³²*Ibidem*, p. 229.

³³*Ibidem*, p. 230.

1731”³⁴. Este vorba despre o pisanie reprezentând un cap de bour încadrat de o inscripție în limba română, cu slove chirilice, alături de care se află o alta în limba osmană, datată cu anul erei islamice. Scarlat Pastia, fostul primar al Iașilor, într-un cunoscut studiu privitor la aducerea apelor în Iași, oferea detalii despre aceeași pisanie de cișmea³⁵. Autorul arată că descoperise piesa respectivă în 1908, pe stradela Sărărie nr. 20, „la un fost funcționar al Casei „Sf. Spiridon”, care a dus-o în curtea sa atunci când la clopotnița de la „Sf. Spiridon” s-au făcut reparații radicale”³⁶. Placa de marmură a fost păstrată la „Muzeul Etnografic” din curtea mănăstirii Golia, fondat de inginerul Virgil Hălăceanu. În 1913 se afla la Muzeul Municipal Iași, care funcționa în incinta aceleiași mănăstiri și care a preluat cea mai mare parte a patrimoniului așa numitului „Muzeu Etnografic”³⁷. În 1969 pisania era deja zidită în *lapidarium*-ul amenajat lângă Palatul Culturii. În 1983 locul acesteia era gol³⁸. Scarlat Pastia a reprodus traducerea inscripției osmane în traducerea lui Selim Courdy, fost consul la Iași:

*„Numai El (Dumnezeu) trăiește!
De Gligorie este această poezie,
Închinată vremii când s-a făcut această cișmea.
Apa care curge este curată și limpede.
Bea pentru iubirea trimisului lui Dumnezeu”.*

Piesa nu s-a pierdut, ci se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași, făcând parte din expoziția permanentă [Fig. 6]. Nu știm însă ca între timp vreun istoric să se mai fi aplecat asupra acestei inscripții pentru a-i mai lămuri originea. Dorim să clarificăm faptul că acest frumos ornament de cișmea nu are legătură cu Biserica „Sf. Spiridon”. Inscripția include clar anul 1731 (leat 7339). În acest caz, cișmeaua căreia i-a aparținut, a fost făcută de Grigore II Ghica și nu de Grigore III Ghica, cel înmormântat la „Sf. Spiridon”. Se știe însă că Grigore II Ghica a zidit cișmele în poarta mănăstirii Frumoasa și altele în fața Curții domnești din Iași. Din aceste locații putea să provină piesa de la Muzeul de Istorie.

*

³⁴N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 408.

³⁵Scarlat Pastia, *Despre originea apelor la Iași (1877-1896)*, Iași, 1896, passim.

³⁶Aurelia Ignat, *Urme turcești în Iași*, Iași, 1983, p. 6 (DJANI, Manuscrise, nr. 2636).

³⁷N.A. Bogdan, *op. cit.*, p. 408.

³⁸Aurelia Ignat, *op. cit.*, p. 6.

Cișmele care încadrează turnul porții de la „Sf. Spiridon” au fost construite de către Grigore III Ghica. Acestea sunt reprezentative pentru ceea ce a însemnat „barocul otoman” în Țările Române³⁹.

De un deosebit interes sunt stemele care împodobesc turnul și cișmelele. Fenomenul heraldic este unul tipic occidental, astfel încât prezența acestor blazoane, în asociere cu barocul oriental, este una surprinzătoare. Aceste steme au însemnătate atât prin indiciile oferite cu referire la ctitori, cât și ca elemente de datare ale etapelor de refacere a turnului. Cromatica identică a stemelor (câmpul albastru)⁴⁰ lasă impresia că ar fi contemporane, lucrate în același an, dar în realitate ele marchează momente diferite.

În cazul stemelor de pe cișmele, avem de a face, aparent, doar cu stema Moldovei – capul de bour – flancată de doi lei rampanți [Fig. 7]. Nu vedem însemnele familiei Ghica din secolul XIX: *lacrimile cu bezanți* sau cei *patru vulturași*. Înainte de însemnele amintite, în veacurile XVII-XVIII, familia Ghica a folosit însă, ca stemă, *leul*. La 1643 marele vornic Gheorghe Ghica (înainte de a deveni domn) folosea un sigiliu cu doi lei rampanți care susțineau o cruce de procesiune; deasupra capetelor leilor erau prezente două stele cu șase raze⁴¹, ceea ce arată că stelele care însoțesc stema de la „Sf. Spiridon” nu sunt o decorațiune întâmplătoare; ele identifică leul ca fiind „ghiculesc”. Astfel se explică de ce pe piatra de mormânt a logofătului Constantin Ghica (1818), din interiorul bisericii „Sf. Spiridon”, figurează ca stemă *un leu rampant*, spre stânga⁴². În acest mod se conturează o chestiune de „preistorie” a heraldicii familiei Ghica, căreia nu i s-a acordat o atenție suficientă până în prezent. Leii care poartă stemele familiei Ghica, după 1820, nu sunt doar decorativi, ci își au originea în mai vechile steme sigilare ale Ghiculeștilor.

Cine privește cu atenție stema aflată deasupra bolții turnului de intrare în incinta de la „Sf. Spiridon”, are ocazia de a descoperi una din

³⁹Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 449.

⁴⁰Culoarea albastră a câmpului stemelor de la Sf. Spiridon sugerează o raportare la heraldica franceză, unde scutul de azur reprezintă regula, smalțul de bază.

⁴¹Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 411, fig. 7; Idem, *Evoluția armelor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, traducere de Livia Sârbu, Brăila, 2005, p. 252; Radu Ciuceanu, *Autocrație și naționalism. Destinul unei dinastii*, București, 2001, p. 39, fig. 5.

⁴²*Istoricul spitalului orășenesc*, p. 95, fig. 23.

rarele reprezentări ale stemei Mavrocordaților, care au domnit în Moldova. Prin amplasarea ei pe trunchiul inferior al zidăriei, lasă impresia că această stemă, însoțită de mențiunea anului, 1786, datează din prima fază de construcție a turnului care se păstrează și astăzi.

Scutul heraldic se află pe pieptul unei păsări reprezentate din față, cu aripile ușor desfăcute, având poziție și aspect de acvilă. Din alte reprezentări similare se știe că Mavrocordații din Moldova au folosit ca suport al scutului *un păun*, dacă nu chiar *o pasăre Phoenix*. Păunul este cunoscut drept un însemn imperial bizantin.

Scutul heraldic de pe pieptul amintitei păsări este împărțit în patru cartiere. În primele două recunoaștem simbolurile Moldovei și Țării Românești, „steme de pretenție” ale Mavrocordaților, care au domnit succesiv în ambele principate. Simbolul din cartierul al treilea este un înger, ținând la piept un disc pe care este inscripționată o cruce cu brațe egale („greacă”). În reprezentări de mai mici dimensiuni, această reprezentare heraldică era mai dificil de identificat; s-a scris că ar putea fi vorba despre un „scarabel sacru”, simbol al nemuririi la vechii egipteni. Sugestia venea însă din simbolul aflat în ultimul cartier al stemei. În ciuda dimensiunilor mari, pe stema de la „Sf. Spiridon” nu se distinge clar simbolul din cartierul al patrulea. Știm însă că este vorba de stema propriu-zisă a familiei Mavrocordat: o pasăre Phoenix ieșind din flăcări (o „Nemurire”, în limbaj heraldic). Această pasăre mitologică, reprezentând ideea de renaștere, se înfățișează, de obicei, în smalț negru, pe scut de aur. De aceea, credem că a fost, inițial, o „stemă grăitoare”, „Mavros” însemnând „negru”, în limba greacă. Alegerea unui Phoenix arată însă și ambițiile Mavrocordaților, care își asumau un efort de reînviere a Împărăției Bizantine. Alexandru Mavrocordat fusese poreclit în epocă „Firaris”(adică „Fugarul”), sau „Pârlea-Vodă”, pentru că a fost izgonit de mai multe incendii, din palatele în care își fixase succesiv reședința. Este posibil ca domnul să fi avut parte și de ironii pe seama stemei sale cu pasărea Phoenix ieșind din flăcări ...

*

În concluzie, credem că turnul de zid al Bisericii „Sf. Spiridon” din Iași a fost construit, în prima sa formă, pe la 1757, odată cu incinta de zid datorată domnului Constantin Racoviță, chiar dacă astăzi poartă pe el inscripția cu anul 1786. Turnul era mai vechi decât anul 1765, când Grigore III Ghica a adăugat cișmelele gemene. Din construcția originală a rămas cel puțin parterul bolții de intrare în incinta mănăstirii, care a fost

lucrat din piatră nefasonată (calcar de Repedea, cu o slabă rezistență), care a fost tencuită încă de la început. Bolțarii înflorați, ce decorează arcele porții turnului sunt doar elemente cu caracter arhaizant, ele singure neputând coborî datarea construcției în veacul XVII, după cum ar indica tipologia acestora. De la 1786 s-a conservat doar primul etaj al turnului, reprezentând tainița. Este o vorba despre o încăpere boltită, realizată din cărămidă (și nu din piatră), cu o tehnică remarcabilă. De altfel, pisania lui Alexandru Mavrocordat (1786) este așezată chiar la exteriorul acestui compartiment, marcând nivelul de la care s-a înălțat contribuția reală a acestui domnitor la zidirea turnului. Se știe că în Moldova, cărămida a pătruns mai târziu decât în Țara Românească la construcția unor astfel de monumente. Din exterior, cele două nivele dau impresia unui corp comun, crenelurile din zidărie și contraforții conferindu-le un aspect medieval. Camera clopotelor, de factură clasicistă (cu elemente baroc), datează după cutremurul din 1802, adică din a doua domnie a lui Alexandru Moruzi (1802-1806). Analogia cu refacerea turnului mănăstirii ieșene Trei Ierarhi, căzut tot la cutremurul din 1802, este grăitoare. Nu se cunoaște exact contribuția renovării din 1843, datorată domnului Mihail Sturdza. Am văzut însă că forma actuală a acoperișului, care imită culionul Sf. Spiridon, datează din 1862. Vedem astfel că turnul propriu-zis conservă cel puțin trei etape de construcție, din epoci diferite. La acestea se adaugă și o altă etapă semnificativă, aceea a cișmelelor orientale, adăugate de Grigore III Ghica la 1765, construcții reprezentative pentru „barocul constantinopolitan” din Moldova. Ceasornicul parizian, adăugat cândva după 1830, marchează o altă vârstă a edificiului. Putem astfel urmări evoluția acestui monument, prin epocile premodernă și modernă, vreme de două secole. Restaurările ulterioare nu au făcut decât să respecte și să conserve aceste etape ale devenirii monumentului. Astfel, avem în Iași acest ansamblu arhitectonic, în care cișmelele de gust oriental sunt asociate cu steme heraldice occidentale, în care inscripțiile chirilice stau alături de cele grecești și osmane, în care un turn central reunește elemente de arhitectură medievală și modernă într-un tot care definește însăși devenirea istorică a capitalei Moldovei.

Fig. 1

Fig. 2.

Turnul bisericii „Sfântul Spiridon”, un monument între două lumi

Fig. 3

Fig. 4.

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

